

УДК 396.5:711.3

*Г.І. САБЛУК, старший науковий співробітник
Національний науковий центр "Інститут аграрної економіки"*

Особливості жіночої праці як людського капіталу на селі

Постановка проблеми. Економічна наука постійно вивчає закономірності участі людей у господарській діяльності, звертаючи при цьому особливу увагу на рівень розвитку суспільства, в якому створюються умови для задоволення потреб різних за своїм соціальним положенням верств населення, його ставленням до праці.

В умовах освоєння ринкової економіки, соціально-економічних перетворень дослідження та вивчення людського фактора, ролі праці людей у сільській місцевості набувають великого значення, й характеристика трудового потенціалу сільського середовища саме на часі. При цьому важливість визначення спроможностей людини розглядається в особистих рисах: здоров'я, освіта, природне обдарування, вміння докладати свої знання до практичної справи.

У полі досліджень і визначення об'єктивної оцінки соціального становища суспільства на особливу увагу заслуговують жінки, які проживають та працюють на селі. Об'єктивна оцінка сучасного життя приводить до висновку, що без створення належних умов для забезпечення цивілізованого життєвого рівня селян соціальне відродження й розвиток села не відбудеться, а без трудової участі сільських жінок у сільськогосподарському виробництві, їх неocenеного трудового вкладу в життя суспільства взагалі не можна уявити його функціональності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Умови, що формуються останнім часом на селі, потребують дієвих механізмів створення сприятливих умов для комплексного

розв'язання його проблем, розвитку сільських територій, які виникають на соціальному рівні, а також розробки науково обгрунтованих пропозицій щодо активізації трудової та соціальної активності жінок у виробничій сфері, формування трудового потенціалу на основі поліпшення соціально-економічних умов праці зайнятих у виробництві людей і, зокрема, жінок.

Дослідженням цих питань займаються такі вчені, як Л.І. Михайлова [4], А.М. Колот, С. Григорович [2], О.М. Бородіна [1], О. П. Славкова [7], І. Волосевич, Т. Конописька, Т. Костюченко, Т. Марценюк [3].

Мета статті – аналіз особливостей сільської жіночої праці як складової людського капіталу в комплексі з демографічними проблемами в сільській місцевості, з активізацією аграрної політики в країні.

Виклад основних результатів дослідження. Проблема соціального життя людей на селі є актуальною для суспільства. Порівняно з іншими сферами в сільському секторі економіки завжди вирізнялися низькі умови соціального життя, важчі умови праці та побуту. На жаль, ці явища не оминають і сучасне село, яке продовжує занепадати, що в цілому позначається на інтелектуальному й культурному житті нашої країни.

Розвиток сільського господарства та відродження на його основі села неможливі без урахування повною мірою соціальних і духовних чинників, які, насамперед, уособлює людина, рівень її знань, кваліфікації та мотивації до практичних втілень. Саме через реалізацію самостійних людських рішень виникає почуття задоволеності в поступовому рості виробництва, а звідси – й рівнем

© Г.І. Саблук, 2017

життя сільського населення. Це можливе лише за умови, коли селянин почуватиме себе господарем власного життя, своєї діяльності, матеріального та духовного інтересу й достатку, що визначає внутрішній людський світ і переконання людини.

Нині найактуальніша проблема в Україні – підвищення ефективності використання продуктивних сил людей, що в сучасних умовах реалізується у формі людського капіталу. Дана проблема виходить на перший план із першочергових у структурі соціально-економічного розвитку суспільства. Без людської праці будь-який ресурс, у т.ч. земельний, нічого не вартий. Ступінь віддачі матеріальних і духовних сил, знань, навиків кожного окремого індивідуума безпосередньо залежать від його особистих інтересів, уподобань, матеріальної й моральної заінтересованості. Потрібно виділяти ті природні та економічні здібності, які закладені в кожному власникові капіталу, в його людській натурі від народження.

Актуальність даної проблеми загострюється ще й тому, що вивчення соціально-економічного становища сільських жінок є вирішальною умовою до відчутних практичних зрушень у вирішенні питання суттєвої зміни їхнього становища.

Сама сутність поняття особливості жіночої праці полягає в тому, що воно містить у собі соціальні, організаційні, економічні, природні умови трудового процесу. Разом усі вони сприяють розвитку фізичних і розумових здібностей кожного з учасників вироб-

ництва, розкриттю їх особистісних характеристик. Для жінок-селянок – це багатофункціональний за змістом характер їхньої діяльності в основних сферах життя суспільства.

Проте внаслідок дедалі більшого залучення жінок у виробничу сферу, розвитку нових галузей, які пов'язані із застосуванням технічних, хімічних та інших процесів і речовин, що впливають на здоров'я людини, виявляються негативні тенденції й суперечності. Це стало наслідком погіршення здоров'я жінок та нових поколінь.

Проблема реалізації права на працю в кінцевому результаті призводить до породження бідності. Утримувати сім'ю стає дедалі важче. Ось тут і виявляються ті головні причини, які стають для жінок на перешкоді до працевлаштування, а також дискримінують їх в оплаті праці. І та жінка, яка єдина в сім'ї, що працює, але має на своєму утриманні дітей, як правило, опиняється за межею бідності.

Ефективне використання жіночої праці в країні передбачає необхідність перегляду старих стереотипів, детальної та сучасної переробки усієї концепції жіночої зайнятості. Психологічна особливість жіночого організму враховує з'ясування відповідності характеру й умов праці, поєднання участі жінок у суспільному виробництві.

Аналізуючи ситуацію, що склалася нині на селі, необхідно зазначити про тенденцію до зменшення чисельності сільського населення, в т.ч. жінок (табл. 1).

1. Динаміка змін чисельності сільського населення

Показник	Рік			
	2012	2013	2014	2015
Сільське населення – всього, тис. осіб	14249,7	14164,9	13325,3	13244,7
у тому числі жінки	7546,5	7491,0	7040,6	6990,5
Сільське населення до загальної чисельності, %	31,1	31,0	30,9	30,8
Сільські жінки до всього населення, %	16,6	16,6	16,5	16,4

Джерело: Статистичні дані Держстату України.

Із кожним роком дедалі зростаючим відсотком покидають сільські регіони молоді люди. Села затухають, сільська життєва картина стає сумною, оскільки природне відтворення сільського людського капіталу набирає негативного стану. Смертність пере-

вищує народжуваність. Тривалість життя сільського населення в Україні у 2000-2001 роках становила 67,2 року (міського – 67,9 року), у 2015 році – 69,9 (міського – 72,2 року). І хоч тривалість життя жінок вища, ніж чоловіків, все ж ця тенденція протя-

гом останніх років зберігається. У США, наприклад, тривалість життя дорівнює 73-74 роки, а в Японії відповідно 76-78 років [1, с. 71].

Статистика показує, що в аграрній сфері держави відбувається процес старіння населення. У структурі її працівників питома вага жінок у віці від 30 до 55 років становить понад 60%, особи пенсійного віку перевищують потенційну частину (діти, підлітки, молоді люди, що не досягли працездатного віку). Тому сподіватися на поновлення трудового потенціалу за рахунок підростаючого покоління не має підстав. На збільшенні показника смертності позначається соціально-економічний, санітарно-гігієнічний розвиток селянства, а його рівень є показником ефективності комплексу медичних заходів та оздоровлення сільських жінок і дітей. Зниження народжуваності сільського населення є наслідком негативних змін його природної основи – зменшення шлюбності та збільшення розлучень у сільській місцевості.

Нині жінки є соціально-демографічною групою населення, яке потребує в складних умовах господарювання особливого соціального захисту, адже жінка одночасно виконує головну суспільну й сімейну функцію – народити і виховати дитину.

Забезпечити жінці її природне призначення – бути берегинею свого сімейного вогнища, вести домашнє господарство та виховувати дітей – на даному етапі в більшості своїй тільки красиві слова. У нинішніх умовах така ідеологія практично нездійсненна, тому що в державі безробіття, а заробітна плата, якщо вона і є, то низького рівня й до того ж виплата її часто затримується.

Сучасне село зазнає негативного впливу неструктурованості економіки, нормативно-правового хаосу, що призводить до його економічного та соціально-культурного занепаду. У цих умовах важливою проблемою є підготовка сільської дитини до життя в умовах освоєння ринкової економіки. Нині

цю проблему можна розв'язувати двома шляхами:

або будувати в сільських населених пунктах усю необхідну соціально-культурну мережу;

або створити такі дорожньо-транспортні умови для сільських жителів, якими користуються в міських поселеннях.

За нашими оцінками, другий шлях є значно дешевшим, оскільки вигідніше вирішити питання таким чином, щоб сільський житель мав змогу відвести й привести дитину в дитячу і шкільну установу, на стадіон чи в басейн, а самому виїхати й повернутися з робочого місця, закупити необхідні для сім'ї продукти і товари. Тобто завдяки цьому створити на селі умови для жінок хоча б на рівні міського жителя.

Таким чином, у сучасному сільському населеному пункті спостерігатиметься поліпшення сімейно-побутових відносин, зросте роль сім'ї у духовному, моральному вихованні дітей. Будуть відновлені такі загальнолюдські цінності, як гордість, честь, співпереживання, патріотизм. Поступово відновиться й сільська взаємодопомога.

Результати аналізу гендерних відносин на селі, проведеного різними вченими, підкреслюють нерівність статусів чоловіка і жінки. Зокрема, сільські жінки свій стан оцінюють як менш рівноправний. Третина жінок відчувають себе у різних сферах життя певною мірою дискримінованими, мають нижчий соціальний статус, тобто на характер самого життя впливають гендерні відносини, які чітко пов'язані з проблемами, що виникли з появою людства на землі.

Великими залишаються проблеми в оплаті праці жінки. Середньорічна заробітна плата її в сільському господарстві становить 85% від заробітної плати чоловіка. Працедавці не зацікавлені брати на роботу жінок, що є результатом гендерних стереотипів, нібито жіноча частина сіл повинна займатися домашнім господарством і сім'єю, а не виявляти прагнення до професійної чи підприємницької діяльності (табл. 2).

2. Економічна активність населення України за гендерним розподілом, тис. осіб

Показник	Рік		2015 р. до 2010 р, %
	2010	2015	
Зайняті:			
жінки	9442,0	7872,4	83,4
чоловіки	9738,2	8570,8	88,0
Безробітні:			
жінки	698,3	692,2	100,9
чоловіки	1015,6	962,5	94,8
Пенсіонери:			
жінки	1248,2	383,7	30,7
чоловіки	481,9	318,2	66,0

Джерело: Статистичні дані Держстату України.

При розв'язанні дорожньо-транспортної проблеми саме життя доведе, що сучасні дівчата й молоді матері матимуть змогу працювати не гірше, а в багатьох випадках краще за чоловіків.

Життєві фактори підтверджують, що жінки мають більше проблем і при звільненні, й при працевлаштуванні. Серед жіночого персоналу вища питома вага безробітних, а також триваліші періоди безробіття (вагітність, догляд за дітьми, хвороби тощо). І це при тому, що жінки активніші в освоєнні нових кваліфікацій, веденні малого чи середнього бізнесу.

Проте є багато факторів, які формують стан придатності людини до праці. Загальновизначені твердження доводять, що основна складова – це спосіб життя (45-55%), а другу половину відсотків становлять економічний навколишній стан (17-20%), спадковість (15-20%) та охорона здоров'я (10%) [3]. Варто сказати, що саме умови життя впливають на формування сім'ї, стану здо-

ров'я сільських людей, і саме жінці належить визначальне місце в соціальному становищі. А тому вирішення складних дорожньо-транспортних питань дасть можливість забезпечити селянам та насамперед жінкам доступність до медичного обслуговування. Як відомо, нинішні проблеми в сільських районах із збереженням здоров'я сільського населення особливо актуальні. За даними типового вибіркового опитування домогосподарств України тільки 48 % селян оцінюють свій власний стан здоров'я як добрий. Задовільно почуваються 40,4 % населення села, 11,6 % взагалі мають поганий стан [12]. Майже третина жіночого населення вважає, що не має змоги одержати необхідну медичну допомогу у випадку хвороби, яка потребує оперативного втручання або тривалого лікування. Більшість жителів сіл не можуть вчасно дістатися до медичних закладів, бо села територіально розташовані далеко, стан інфраструктури та їх технологічної оснащеності є критичним (табл. 3).

3. Наявність лікувально-профілактичних закладів, розташованих у сільській місцевості України (на кінець року, од.)

Показник	2000	2005	2010	2015
Кількість лікарняних закладів	1007	707	543	74
у них ліжок	20275	14136	12277	3128
Із загальної кількості лікарняних закладів:				
центральні лікарні	6	6	6	9
районні лікарні	25	30	28	14
дільничні лікарні	943	658	497	49
диспансери	12	3	3	1
спеціалізовані лікарні	17	9	8	-
інші заклади	4	1	1	1

Кількість самостійних лікарських амбулаторій та поліклінік	2321	3056	3440	525
Кількість станцій і відділень швидкої медичної допомоги	207	181	175	н.д.
Кількість фельдшерсько-акушерських пунктів	16113	15459	14934	13205

Джерело: Заклади охорони здоров'я та захворюваність населення України у 2015 році. – Стат. бюл. – К. : Держстату України, 2016. – С. 8.

Забезпеченість лікарняними закладами дуже низька, значна частина потребує капітального ремонту. Зовсім мало по Україні в сільській місцевості нових прийнятих в експлуатацію лікарняних закладів (ліжок): 2005 рік – 21, 2010 – 8, 2014 – 15, а в 2015 році – немає). Тому іншого варіанта вирішення медичного обслуговування сільських жителів, що є, насамперед, першочерговою турботою кожної жінки, як нами запропоновано, не простежується.

Оскільки сучасні аграрні перетворення в Україні стають все впевненішими, нинішнє сільське населення повною мірою повинно стати адекватним до тих змін, яких вимагає соціально-психологічний характер їхнього життя. Роль жінок-селянок у цьому процесі загальновідома. Тому важливим повинен бути постійний гендерний аналіз суспільства з метою пошуку рішень у щоденній праці на основі правильного її поділу з урахуванням здібностей чоловіків і жінок. Саме гендерний підхід дає можливість скласти оцінку наслідків існуючої парадигми соціально-економічного розвитку суспільства й тим самим повернути на краще систему нерівності за ознаками статі в процесі переходу до сталого розвитку.

Соціальне становище жінок змушує розглядати їх місце у створенні споживних вартостей. А це сукупність соціально необхідної та корисної її діяльності, що входить до загального людського капіталу на селі. Нині сільська жінка працює як у сільськогосподарському підприємстві, так і в особистих господарствах селян, де й донині на першому плані жінка, її вагомий внесок у цій специфічній сфері трудової діяльності людини. Таким чином, їхня можливість себе матеріально забезпечувати напряму залежить від можливості мати худобу та працювати у своєму господарстві. Така робота складна й непрестижна, до того ж у жінок немає мож-

ливості полегшити її завдяки сільськогосподарській техніці. Тому цю проблему на рівні з дорожньо-транспортними питаннями слід негайно розв'язувати, а займатися нею мають, насамперед, органи місцевої влади.

Питома вага ручної праці у сільських районах дуже висока. Це є результатом того, що ведення сільського господарства на селі має низький технічний рівень, а також існують незадовільні побутові умови й інші соціально-економічні негаразди. У зв'язку з цим для сільських жінок мають бути створені інші види робіт, які прикрашають повсякденне українське життя. Слід активніше розвивати виробництво з переробки сільськогосподарської продукції, її зберігання, ініціювати соціально-побутове обслуговування жителів села.

Ще збереглися традиції попередніх століть, які передаються майстриням із роду в рід: це виготовлення оберегів, букетів, різного роду віночків. Особлива увага приділяється кольоровій гамі при оформленні символіки квітів.

З народною фантазією та міфологією з давніх-давен пов'язано наше мистецтво і побут. Сюди відносимо умільців гончарства, винахідниць різноманітних орнаментів, авторами яких є в основному жінки. Споконвіку жінки займалися вишивкою, передаючи при цьому характерні ознаки місцевості через гаму барв, техніку виконання. Майстрині настінного розпису, який виник давно, – також жінки. Саме дослідження цього виду народного мистецтва XIX – початку XX ст. в різних регіонах України доводить про селянський побут. Фарби були переважно природного походження (сік різних рослин), що при змішуванні з глиною давало можливість майстриням одержати цілу палітру різноманітних кольорів та їх відтінків. Далі були розпис на папері, писанки та інші види народної, що символізує й нині зародок

життя, циклічність розвитку живого і квітучого.

На всіх землях України було широко розвинене таке ремесло, як ткацтво та килимарництво. До наших часів також збереглися ці традиції, але молоде покоління хоч і взяло до своїх знань освоєння такого виду занять, проте рідше стали приділяти свій час цьому мистецтву. На більшу увагу претендує праця майстринь, які займаються формуванням та виготовленням одягу, причому жіночого з певними оздобленнями. Одяг завжди доповнює характерне укладання волосся, тому й тут відзначається в основному жіноча праця.

Будемо сподіватися, що час безповоротного прощання із минулим народом скінчився, зате почалася доба всякого роду господарської діяльності на селі при будь-якій критичній оцінці характеру і способів проведення реформ, яка за період незалежності України набуває свого розквіту. Це ще раз підкреслює те, що на продовженні звичаїв, традицій при ретельному вивченні й умілому застосуванні їх від стародавніх умінь та обрядів людей, особливо тих, хто проживає в сільській місцевості, працює сільська індустрія.

Діючи нині такі імперативи дуже жорсткі, тому що входять у життя шляхом тривалого досвіду і помилок. Більше того, значна частина сільського населення (ініціаторами завжди були жінки) ще задовго до реформ відчували нестабільність долі сільського жителя. Це були часи боротьби з алкоголізмом та нетрудовими доходами, вирубки садів і виноградників, розрухи тепличних сільських дворів, не було доступу до місцевих ринків. Тоді ще ніхто не міг знати, що вже найближчим часом призупинять роботу заводи й фабрики, а інфляція буде постійним супутником життя.

Звичайно, вищезгадані форми організації виробництва, хоч і є прогресивними, проте такі види діяльності, як кооперативи, інтегровані підприємства, заклади сільського зеленого туризму, культури й мистецтва, дозвілля та спорту повинні бути мотивовані суспільством. Це в свою чергу приведе до розв'язання проблем ліквідації депресивності села, нівелюється гострота питання зай-

нятості, доходів, освіти й соціального рівня життя селян.

Так, використання жіночої праці для реалізації чи то виробленої сільськогосподарської продукції, чи іншого роду споживних вартостей значно збільшує сукупне соціально-економічне навантаження на жінок. На сільську жінку накладається комплекс різних ситуацій, які впливають на формування сім'ї, її внутрішнього мікроклімату, в якому виховуються діти. Проте незадовільного життєвого становища буде значно менше, що активно позначиться на фізичному та психологічному стані сільської жінки, а потім позитивно – на здоров'ї майбутнього покоління, яке є найвищою цінністю суспільства в цілому.

Така картина характеризує ту всю особливість жіночої праці й ставлення суспільства та держави до соціальності самого життя, оскільки на селі існує певне соціальне незадоволення селян, загострюється відчуття несправедливості, пов'язане з бажанням одержувати нині належний рівень достатку та якості життя. Виживаючи в цих складних соціальних умовах, не одержуючи належної оцінки своєї праці та певного задоволення від неї, девальвується особистість сільської жінки. Тому децентралізація владних повноважень повинна сприяти розв'язанню цих проблем реалізацією запропонованих нами дій.

Висновки. З огляду на вищевикладене потрібно визначити, що процес соціально-економічного розвитку нашого суспільства повинен відбуватися на принципово нових напрямках, які ґрунтуються на власному базисі нашої країни з урахуванням здобутків, нагромаджених людством, національних особливостей і різного роду надбань для забезпечення належного рівня життя людей. Ця новизна в конкурентоспроможності розвитку економіки України має створюватися на потенціалі ресурсів, що включають матеріально-технічний та людський капітал на трудовому потенціалі свого народу. Особливою складовою людського капіталу на селі є жіноча праця, яка формує обличчя суспільства, через призму якої проглядається рівень життя всього сільського населення.

Поглиблюючи вивчення можливостей пізнання нових соціальних явищ, потрібно з більшою відповідальністю ставитися до надмірного виробничого й соціального навантаження на сільських жінок, їх вагомому внеску в суспільне виробництво аграрної сфери. Адже тривалість робочого часу жінки-селянки майже удвічі більша, ніж у тих жінок, які зайняті в інших галузях національного господарства, а жінка, яка зайнята тільки в особистому селянському господарстві, виконує різні види робіт, і ще зі значними затратами ручної праці.

Водночас загострення кризової демографічної ситуації на селі та зниження життєвого рівня селян знаходяться у сфері соціально-економічних відносин. Без створення належ-

них умов проживання сільських людей і, зокрема, участі жінки-селянки у житті й виробництві на належному рівні, передусім, у дорожньо-транспортному питанні, – сільське життя неможливо покращити. Бажаним є включення жіночих аспектів у модель розвитку сільської соціальної сфери, адже це є окремою основною складовою в збереженні та подальшому розвитку життєвого й трудового потенціалів сільського населення. Дотримання в нашій країні законодавчих і нормативних актів щодо використання жіночої праці, враховуючи при цьому її особливості, стане дійовим напрямом у поліпшенні життєвого й трудового потенціалу сільського населення, відродження українського села.

Список використаних джерел

1. *Бородіна О.М.* Людський капітал на селі: наукові основи, стан проблеми розвитку / О.М. Бородіна. – К.: ІАЕ УААН, 2003. – 278 с.
2. *Колот А.М.* Теоретичні і практичні аспекти підвищення доходів працюючих як передумови збереження та розвитку людського капіталу / А.М. Колот, С. Григорович // Україна: аспекти праці. – 2005. – № 8. – С. 19–27.
3. Комплексне дослідження становища жінок, які проживають у сільській місцевості // І. Волосевич, Т. Конописька, Т. Костюченко, Т. Марценюк. – К.: ВАІТЕ, 2015. – С. 76.
4. *Михайлова Л.І.* Економічні основи формування людського капіталу в АПК / Л.І. Михайлова. – Суми: Довкілля, 2003. – 326 с.
5. Населення України. Соціально-демографічні проблеми українського села. – К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, 2007. – 468 с.
6. Розширення прав та можливостей сільських жінок: розробка гендерного законодавства та національних програм / ІКЖУ – К.: ФОП Москаленко О.М., 2013. – 64 с.
7. *Славкова О.П.* Розвиток сільських територій: теорія, методологія, практика / О.П. Славкова. // Сумський нац. аграр. ун-т, 2010. – 330 с.
8. Соціально-економічне становище сільських територій України (1990-2014 роки): кол. моногр. [у 2 т.] авт.-упор.: І.М. Демчак, Ю.О. Лупенко, М.К. Орлатий [та ін.]. – К.: НАДУ, 2016. – Т. 2. – 440 с.
9. Самооцінка населенням стану свого здоров'я та рівня доступності окремих видів медичної допомоги у 2016 році. Стат. зб. – К.: Державна служба статистики України, 2016. – 148 с.
10. Українські традиції / Упорядкування та передмова О.В. Ковалевського. – Харків: Фоліо, 2004. – 574 с.
11. *Bartel, A.P.*, 1991. Productivity gains from the implementation of employee training programs. Working paper no. 3893 (National Bureau of Economic Research, Cambridge).
12. *Hockmann, H. u. Schmitt, G.* Vermachlaessigte oekonomische und agrar –politicshe Aspekte technischer Fortschritte in der Landwirtschaft / Agrarwirtschaft, 44. Jg. Heft 2. S. 95-108, 1995.

Стаття надійшла до редакції 18.04.2017 р.

Фахове рецензування: 27.04.2017 р.

* * *